

Ministerul Educației Naționale
Universitatea Națională de Muzică din BUCUREȘTI

Teză de doctorat
- rezumat -

Raluca Enea

Conducător științific
Prof. Univ. Dr. Dana Borșan

2018

Ministerul Educației Naționale
Universitatea Națională de Muzică din BUCUREȘTI

**Jean – Philippe Rameau – creația pentru clavecin:
erudiție, inspirație, viziune**

Raluca Enea

Conducător științific
Prof. Univ. Dr. Dana Borșan

2018

**Jean – Philippe Rameau – creația pentru clavecin:
erudiție, inspirație, viziune**

Rezumatul lucrării de doctorat

Secolele al XVII-lea și al XVIII-lea reprezintă, în contextul cultural european, un moment de mare însemnătate în evoluția omenirii. Din punct de vedere muzical, această perioadă rămâne un reper, atât din perspectiva remarcabilei creații muzicale dar și prin importanța pe care această epocă a avut-o în determinarea caracteristicilor unor epoci ulterioare, precum Clasicismul sau Romantismul muzical.

Urmaș al lui Jean-Baptiste Lully, în domeniul creației franceze de operă, și contemporan al lui François Couperin, Antonio Vivaldi, Johann Sebastian Bach sau Georg Friedrich Händel, Jean-Philippe Rameau (1683 – 1764) se remarcă în epoca Barocului muzical european din triplă perspectivă: cercetările și descoperirile sale în domeniul muzical teoretic (armonie, acustică, temperaj), creația instrumentală, cu precădere cea dedicată clavecinului (abordat ca instrument de acompaniament și, mai ales, ca instrument solistic) și creația de operă, manifestată prin peste 30 de lucrări compuse pe parcursul vieții.

Din perspectivă teoretică pot fi amintite lucrările: *Traité de l'harmonie reduite à ses principes naturels* (trad. lb. rom. *Tratat de armonie redusă la principiile sale natural*) (Paris, 1722), *Nouveau système de musique théorique* (trad. lb. rom. *Noul sistem al teoriei muzicale*) (Paris, 1726), *Code de musique pratique, ou Méthodes pour apprendre la musique avec Nouvelles réflexions sur le principe sonore* (trad. lb. rom. *Cod de practică muzicală sau Metode de învățare a muzicii cu Noi considerații referitoare la principiul sonor*) (Paris, 1760) – lucrări ale căror principii au constituit fundamentul elaborărilor ulterioare, din domeniile armoniei, acusticii muzicale, acompaniamentului bazat pe procedeul basso continuo sau cele ale diverselor tipuri de acordaj netemperat.

Creația de clavecin a lui Jean-Philippe Rameau cuprinde atât colecții de lucrări dedicate clavecinului solo cât și clavecinului, ca instrument integrat în cadrul ansamblului cameral, instrumental sau vocal-instrumental. Lucrările pentru clavecin ale lui Rameau însumează un total de 52 de piese dedicate clavecinului solo, 17 piese dedicate clavecinului în ansamblu cameral și 80 de piese dedicate clavecinului solo sau în ansamblu vocal-instrumental. Toate acestea sunt

grupate în cadrul a cinci suite pentru clavecin¹, o colecție de piese camerale² și un volum de transcripții ale operei *Les Indes Galantes*³.

Cele cinci colecții de piese dedicate clavecinului solo au fost publicate la Paris, în anii 1706, 1724 și 1727/1728 și sunt structurate după cum urmează:

Pièces de Clavecin 1706 – volumul cuprinde o singură suită, în la: *Prélude – Allemande – 2e Allemande – Courante – Gigue – Ire Sarabande – 2e Sarabande – Venitiènnne – Gavotte – Menuet*. Volumul conține, de asemenea, primul tabel de ornamente al lui Jean-Philippe Rameau, alcătuit din șapte ornamente, cu explicarea lor (prin scriitură cu note reale).

Pièces de Clavecin 1724 – volumul cuprinde două suite:

Suita în mi: *Allemande – Courante – Gigue en Rondeau – 2e Gigue en Rondeau – Le Rappel des Oiseaux – Rigaudon – 2e Rigaudon – Double du 2e Rigaudon – Musette en Rondeau – Tembourin – La Villageoise. Rondeau*.

Suita în re: *Les Tendres Plaintes – Les Niais de Sologne – 1er Double de Niais – 2e Double de Niais – Les Soupirs – La Joyeuse – La Follette - L'entretien des Muses – Les Tourbillons. Rondeau – Les Cyclopes. Rondeau – Le Lardon. Menuet – La Boiteuse*. Volumul conține o metodă, cu caracter teoretic și pedagogic, intitulată *De la mécanique des doigts sur le clavessin*⁴ și al doilea tabel de ornamente al autorului, alcătuit din douăsprezece ornamente, cu explicarea lor (prin scriitură cu note reale).

Pièces de Clavecin 1727/1728 – volumul cuprinde două suite:

Suita în la: *Allemande – Courante – Sarabande – Les Trois Mains – Fanfarinette – La Triomphante – Gavotte avec 6 Doubles*.

Suita în sol: *Les Tricotets. Rondeau - L'indifferente – Menuet – La Poule – 2e Menuet – Les Triolets – Les Sauvages - L'Enharmonique - L'Egyptienne*. Volumul conține o metodă cu caracter pedagogic, referitoare la procedeele de interpretare caracteristice pieselor cuprinse în cele două suite, intitulată *Remarques sur les differens genres de musique*⁵.

¹ *Pièces de Clavecin* 1706- *Suite en la*, *Pièces de Clavecin* 1724 – *Suite en mi*, *Sute en re*, *Pièces de Clavecin* 1727/1728 – *Suite en la*, *Suite en sol*.

² *Pièces de Clavecin en Concerts* 1741

³ *Pièces de Clavecin Edition intégrale Les Indes Galantes Ballet reduit a quatre Grands Concerts et une Nouvelle Entrée complete* 1735/1736

⁴ Trad. lb. rom. *Despre mișcarea degetelor pe clavecin*.

⁵ Trad. lb. rom. *Remarci referitoare la diverse genuri muzicale*.

Colecția de piese camerale, dedicate clavecinului, în ansamblu instrumental, a fost publicată la Paris, în anul 1741, cu titlul *Pièces de Clavecin en Concerts*. Structura colecției este următoarea:

Premier Concert, în do: *La Coulicam (Rondement)* - *La Livri (Rondeau gracieux)* - *Le Vézinet (Gaiement, sans vitesse)*.

Deuxième Concert, în sol: *La Laborde (Rondement)* - *La Boucon (Air, gracieux)* - *L'Agaçante (Rondement)* – *1er Menuet* - *2e Menuet en Rondeau* - *1er Menuet*.

Troisième Concert, în la: *La La Poplinière (Rondement)* - *La Timide: – 1er Rondeau gracieux* - *2e Rondeau gracieux* - *1er Rondeau gracieux* - *1er Tambourin* - *2e Tambourin en rondeau* - *1er Tambourin*.

Quatrième Concert, în sib: *La Pantomime (Loure un peu vive)* - *L'Indiscrete (Vivement)* - *La Rameau*.

Cinquième Concert, în re: *La Forqueray (Fugue)* - *La Cupis (Rondement)* - *La Marais (Rondement)*.

După modelul celorlalte colecții dedicate clavecinului solo, Rameau plasează, la începutul colecției, o introducere pe care o intitulează *Avis aux concertans* și care cuprinde indicații referitoare la procedeele de interpretare, caracteristice pieselor integrate în cadrul colecției.

Volumul de transcripții ale pieselor instrumentale și vocal-instrumentale, din cadrul operei *Les Indes Galantes* a apărut tot la Paris, în anul 1736. Colecția este intitulată *Pièces de Clavecin Edition intégrale Les Indes Galantes Balet, réduit a quatre grand concerts avec une nouvelle Entrée complete* și este structurată după cum urmează:

Premier Concert: *Ouverture – Entrée des quatre nations dans la Cour d'Hébé – Vous qui d'Hébé suivrez les lois (Hébé) – Amants sûrs de plaire Air vif (Hébé) – Air polonois – Musettes résonnez (Hébé) – Musette en rondeau – 1er Menuet – 2e Menuet – Ranimez vos flambeaux Air vif (L'Amour) – Air gracieux pour les Amours – Traversez les plus vastes mers (Duo vif L'Amour) – Traversez les plus vastes mers (Choeur)*

Deuxième Concert: *La Gloire vous appelle (Bellone) – Air pour les Guerriers portans les drapeaux (Bellone) – Air pour les Amants qui suivent Bellone et pour les Amants qui tachment de les retenir – Il faut que l'Amour s'envole (Osman) – 1er Air pour les Bostangis – Gavote qu'on peut jouer sur le Clavecin seul (Tacmas) – 2e Air pour les Bostangis – Air Italien –*

1er Air des Fleurs Rondeau (Valère) – Air tendre pour la Rose (Rondeau) – Papillon inconstant (Le Papillon) – Gavote pour les Fleurs (Rondeau) - L'éclat des roses (Tacmas) – Air pour Borée et la Rose – Air pour Zéphire – La chaine qui m'engage (Alalide) – Air vif pour Zéphire et la Rose – Un inconstant devrait il être heureux? (Fatime) – Gavotte vive pour les Fleurs – Tendre amour (Quatuor) - L'aimable aurore (Fatime) – Apres l'orage Duo (Fatime, Tacmas) – Marche des Persans – Dans le sein de Thétis (Choeur)

Troisième Concert: *Vaste empire des mers (Emilie) – Ciel! De plus d'une mort (Choeur) – Règnez, amour, régnez (Emilie) – Air pour les Esclaves affricains – Hatez vous (Valère) – Premier Rigaudon en Rondeau – 2e Rigaudon en Rondeau – Fuyez vens orageux – Viens, Himen (Phani) – Volez Zéphirs Duo (Emilie, Valère) – 1er Tambourin – 2e Tambourin – Rondeau qu'Emilie chante seule et le Choeur ensuite*

Quatrième Concert: *Vivement – Obeissons sans balancer (Huascar) – Pour jamais l'amour nous engage (Trio Phani, Carlos, Huascar) – La flâme se rallume encore (Huascar) – Ritournelle – Ah! Votre amant (Roxane) - L'hiver dans nos jardins (Fatime) – Air pour les Incas de Perou – Prélude – Soleil, on a détruit tes superbes aziles (Huascar) – Adoration du Soleil – Brillant soleil (Choeur) – Loure en Rondeau – Rondeau gratieux – Clair flambeau du monde (Choeur en Rondeau qui se chante d'abord par Huascar seul) – Premiere Gavotte gaye – 2e Gavotte en Rondeau – on reprend le Recit de Brillant soleil et le Choeur ensuite*

Quatrième et Nouvelle Entrée Les Sauvages: *Ritournelle – Nos guerriers par mon ordre (Adario) – Rivaux de mes exploits – Scene 2 Recit. Damon officier François, Alvar officier Espagnol – Scene 3 Recit. Zima, Alvar, Damon – Scene 4 Recit. Zima, Adario, Alvar, Damon – Scene 5 Adario, Zima – Sur nos bords (Zima) – Viens Himen, hate toi (Recit. Adario) – Himen viens n'unir d'une chaine éternelle (Duo Zima, Adario) – Scene 6e Adario, Zima, troupe des Sauvages et de Françaises en Amazones – Bannissons les tristes allarmes (Choeur) – Forest paisibles Duo des sauvages en Rondeau avec le Choeur (Adario, Zima) – Menuet pour les Guerriers et Amazones – 2e Menuet – Régnez plaisirs et jeux (Zima) – Chaconne*

Tot în cadrul transcripțiilor sunt încadrate și cele cinci piese, preluate din cadrul primelor patru concerte ale colecției *Pièces de Clavecin en Concerts 1741* și transcrise din varianta pentru ansamblu cameral, în varianta pentru clavecin solo. Cele cinci piese sunt:

La Livri (transcripția pentru clavecîn solo a celei de a doua piese din cadrul *Premier Concert*) - *L'Agaçante* (transcripția pentru clavecîn solo a celei de a treia piese din cadrul *Deuxième Concert*) - *La Timide*: 1er Rondeau gracieux – 2e Rondeau gracieux (transcripția pentru clavecîn solo a primei grupări de câte două piese din cadrul *Troisième Concert*) - *L'Indiscrette* (transcripția pentru clavecîn solo a celei de a doua piese din cadrul *Quatrième Concert*).

Ultimele două piese, pentru clavecîn solo sunt *La Dauphine*, compusă în anul 1747 și *Les Petits Marteaux*, compusă în anul 1754.

Trăsăturile repertoriului pentru clavecîn al lui Jean-Philippe Rameau se află în strânsă legătură cu particularitățile de construcție ale clavecinelor franceze, din secolul al XVIII-lea. În scopul bunei înțelegeri a acestora, lucrarea conține un subcapitol referitor la elementele de structură ale instrumentelor de acest tip și la principalele tipuri de clavecine construite în Europa, pe parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Sunt detaliate elementele de structură ale clavecinului în general: părțile cu proprietăți rezonatorii (placa de rezonanță și cutia instrumentului), părțile mecanice (claviatura, jack-urile, plectrele, corzile, cunile de acordaj, registrele, butucul, călușurile de orientare / fixare a corzilor) și părțile structurii de susținere a instrumentului (cadrul, capacul). Toate aceste elemente sunt descrise ulterior, pentru fiecare dintre cele trei tipuri principale de clavecine europene: italian, flamand și francez. La finalul subcapitolului sunt detaliate particularitățile clavecinului francez din secolul al XVIII-lea. Evoluția clavecinelor din secolul al XVIII-lea a avut o influență decisivă asupra transformărilor repertoriale ce au avut loc în această perioadă. Acestea pot fi observate atât în creația clavecinistică a lui Jean-Philippe Rameau cât și în lucrările altor autori din época respectivă (Fr. Couperin, J.B.A. Forqueray, C. B. Balbastre, etc.).

Genul caracteristic ce grupează lucrările de clavecîn ale lui Rameau, este constituit de suita barocă. Rameau preia, în prima parte a creației pentru clavecîn, de la predecesorii săi din secolul al XVII-lea structura suitei baroce franceze, bazate pe succesiunea pieselor de dans. Ulterior, compozițiile sale aduc în atenție, ca și în cazul lui Fr. Couperin, piesele de caracter, gen muzical ce avea să predomine în cultura muzicală franceză din secolul al XVIII-lea.

Suitele sale dedicate clavecinului sunt caracterizate de o nouă abordare, atât din perspectiva limbajului muzical cât și din teatralismul pe care îl degajă (mai ales în piesele de caracter) anticipând talentul remarcabil de viitor compozitor de operă. În cadrul pieselor sale, mai

ales cele din ultima parte a creației de clavecin, sunt puse în valoare numeroase pasaje de dificultate tehnică, amplasate în discursul muzical al ambelor mâini, o bogată ornamentație și o nooă abordare formală. În acest sens putem aminti structurile de tip *batteries*, prezente în cazul piesei *Les Cyclopes (Pièces de Clavecin 1724)* ce anticipă cunoștii bași ai lui Alberti, utilizați în creația pianistică a Clasicismului sau Romantismului muzical sau formele ce utilizează secțiunile de tip *dobles*, transformate ulterior în tema cu variațiuni.

Rameau este unul dintre autorii care a contribuit, prin abordarea sa pedagogică, și la perfecționarea tehnicii de interpretare clavecinistică. În acest sens, pot fi amintite cele două lucrări ale sale, aflate la granița dintre interpretarea și teoretizarea muzicală: *De la mécanique des doigts sur le clavessin* (Paris, 1724) sau *Remarques sur les différents genres de musique* (Paris, 1728). În cadrul acestora, Rameau a explicat o serie de procedee interpretative revoluționare, în contextul epocii sale: abordarea egală a posibilităților tehnice ale celor două mâini, principii referitoare la digitație, modalități de ornamentare, improvizație și înțelegerea afectelor pieselor, în funcție de scriitura acestora.

Piesele de pe parcursul colecției *Pièces de Clavecin en Concerts 1741*, sunt dedicate ansamblului cameral, în care rolul principal îi revine clavecinului ce evoluează în compania celor mai cunoscute instrumente ale muzicii franceze baroce: vioara, flautul traversier și viola da gamba. Cele cinci concerte din cadrul colecției îmbină în mod ingenios sonoritățile create de combinațiile trimbrale ale celor patru instrumente și afirmă un nou mod de abordare în creația lui Rameau.

Pe parcursul volumului apărut în anul 1736 autorul a transcris, fie pentru clavecin solo, fie pentru ansamblu vocal – instrumental, cele mai interesante numere instrumentale sau vocal-instrumentale de pe parcursul operei *Les Indes Galantes*. Prin cantitatea de piese cuprinse în cadrul colecției, volumul creației pentru clavecin a lui Jean – Philippe Rameau se mărește considerabil, la peste 100 de piese dedicate acestui instrument.

Creația de operă a lui Rameau este împărțită în trei perioade:

Prima perioadă de creație cuprinde anii 1733 – 1739. Acestei perioade îi sunt caracteristice titluri precum: *Hyppolite et Aricie* (1733), *Les Indes Galantes* (1735), *Castor et Pollux* (1737), *Dardanus* (1739).

A doua perioadă de creație este cuprinsă între anii 1745 – 1751. Din această perioadă datează lucrări precum: *La princesse de Navarre* (1745), *Platée* (1745), *Le temple de la gloire* (1745), *Zaïs* (1748), *Zoroastre* (1749), *La guirlande ou Les fleurs enchantées* (1751).

A treia perioadă de creație este cuprinsă între 1753 – 1763. Câteva dintre spectacolele compuse în această perioadă sunt: *Daphnis et Eglé* (1753), *Les Sibarites* (1753), *Les Paladins* (1760), *Les Boréades* (1763).

Principalele genuri abordate în creația de operă a lui Jean-Philippe Rameau sunt *tragédie en musique* și *opéra – ballet*. Primul dintre ele a fost preluat de la predecesorul său Jean-Baptiste Lully care l-a utilizat în majoritatea spectacolelor prezentate, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, la Académie Royale de Musique. Acest gen era caracterizat prin structura sa ce cuprindea, de obicei, cinci acte. Cele cinci acte erau părți ale aceleiași acțiuni și aveau aceleași personaje, inspirate de mitologia greacă. Rameau nu a avut, mai ales la începutul carierei sale, foarte mult succes cu spectacolele sale ce abordau acest gen ce devenise, poate, prea greu de asimilat pentru publicul parizian. Spectacolele erau foarte lungi iar acțiunea devenea greu de urmărit. Al doilea gen preferat de Rameau, în cadrul spectacolelor sale de operă, cunoscut sub denumirea *opéra – ballet* părea mult mai atractiv și i-a adus compozitorului adevăratul succes la opera pariziană. Spectacolele de acest tip conțineau un prolog și trei sau patru tablouri, cu acțiuni și personaje diferite. Adesea, acest tip de spectacole erau prezentate parțial (unul sau două acte). Spectacolele de tipul *opéra – ballet* puteau fi urmărite mai ușor de către public, mai ales atunci când nu erau prezentate integral; în acest fel, Rameau a ajuns unul dintre cei mai cunoscuți autori de operă ai vremii sale.

Jean-Philippe Rameau ocupă un loc extrem de important în contextul fenomenului de revigorare a muzicii vechi, apărut în Europa, în a doua jumătate a secolului XX. Înregistrările integrale ale pieselor sale de clavecin, precum și preocuparea pentru montarea spectacolelor de operă constituie elemente de bază ale carierei artistice, pentru cei mai importanți muzicieni internaționali, preocupați de muzica veche. Prin caracterul lor original, lucrările pentru clavecin ale lui Rameau s-au extins și în sfera interpretării pianistice, încă din prima jumătate a secolului XX.

Jean-Philippe Rameau reprezintă, în contextul muzical universal, o personalitate complexă, preocupat nu doar de muzică ci și de alte domenii precum matematica, fizica sau acustica. Realizările sale în domeniul muzical teoretic constituie unul dintre pilonii esențiali care

au pus bazele sistemului tonal, au statuat principii referitoare la domeniile armoniei, acordajului sau acompaniamentului pe baza procedeului basso continuo. Prin spiritul inovator ce domină creația sa de clavecin, Rameau anticipă epoci următoare precum Clasicismul sau Romantismul muzical, atât din punct de vedere compozițional, cât și din perspectiva dezvoltării tehnicii interpretative, caracteristice clavecinului și, ulterior, pianului modern. Din perspectiva creației de operă, Rameau aduce în epocă un nou curent stilistic ce a influențat, ulterior, creația de operă a unor autori precum Cristoph Willibald Gluck, Tommaso Traetta sau Luigi Cherubini.